

STANISŁAW STACHOWIAK

UCZESTNICY POSTĘPOWANIA KARNEGO
W SPRAWACH NIELETNICH
W ŚWIETLE BADAŃ AKTOWYCH

Mówiąc o funkcjach prawa karnego procesowego, podkreśla się, że spełnia ono również funkcję gwarancji interesów uczestników procesu¹. W przepisach prawa karnego procesowego spotykamy wiele przykładów takich przepisów, które w sposób szczególnie wyraźny akcentują tę funkcję. Podkreślenie tej funkcji prawa karnego procesowego nabiera szczególnego znaczenia przy próbie określenia pojęcia „uczestnika postępowania karnego”. Określając to pojęcie, podkreśla się, że uczestnikiem postępowania karnego może być tylko taka osoba czy podmiot zbiorowy, których rola została przewidziana w prawie karnym procesowym i dla których z tego prawa wynikają odpowiednie obowiązki i uprawnienia.

Najczęściej definiuje się uczestników procesu następująco: „Uczestnikami procesu są podmioty, biorące udział w procesie w sposób przewidziany prawem procesowym”². Jest to szerokie rozumienie tego pojęcia. Według M. Lipczyńskiej³ uczestnikami procesu są w szczególności: organy procesowe, strony procesowe, przedstawiciel społeczny, przedstawiciele procesowi i pomocnicy procesowi stron, pomocnicy procesowi organów procesowych, uczestnicy postępowania dowodowego. Natomiast M. Cieślak⁴ wyróżnia wśród uczestników procesu następujące grupy: organy procesowe, strony procesowe i „quasi — strony”, rzecznicy interesów (społecznych i indywidualnych), przedstawiciele procesowi, pomocnicy procesowi, osobowe źródła dowodowe.

¹ Por. M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1971, s. 13.

² M. Lipczyńska, *Polski proces karny, cz. I — Zagadnienia ogólne*, Warszawa—Wrocław 1971, s. 83; por. także M. Cieślak, op. cit., s. 32; A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1976, s. 28.

³ M. Lipczyńska, op. cit. s. 83.

⁴ M. Cieślak, op. cit., s. 32.

Tak szerokie rozumienie pojęcia „uczestnika procesu” występuje nie tylko w naszej doktrynie⁵. Spotkać można jednak w doktrynie znacznie węższe rozumienie pojęcia „uczestnika procesu”⁶. Według tego stanowiska uczestnikami procesu są: 1) organy państwa, 2) organizacje społeczne, 3) osoby indywidualne występujące w charakterze stron procesowych. Nie zalicza się natomiast do uczestników procesu: świadków, biegłych, tłumaczy itp., o których mówi się jedynie, że to osoby uczestniczące w postępowaniu karnym⁷. Sygnalizując jedynie problem niejednolitego rozumienia pojęcia „uczestnika postępowania karnego” na gruncie doktryny procesu karnego, stwierdzić należy, że szerokie rozumienie tego pojęcia wydaje się właściwe. Nie przeszkadza to oczywiście tworzeniu odpowiedniej klasyfikacji uczestników procesu, o czym już wyżej była mowa.

Problematyka dotycząca uczestników postępowania karnego jest niezmiernie rozległa i złożona. Zasluguje ona na szczególną uwagę choćby z tego powodu, że skupiają się w niej węzłowe kwestie procesu karnego. Działalność procesowa uczestników postępowania sprawia, że konkretny proces karny jest tworem żywym, charakteryzującym się zmiennością układu uprawnień i obowiązków w poszczególnych swoich fazach.

W postępowaniu karnym w sprawach nieletnich spotykamy się ze szczególną sytuacją w zakresie uczestników procesu. Składa się na to wiele czynników, a jest tak dlatego, że ukształtowany w naszym procesie karnym model postępowania karnego w sprawach nieletnich odbiega od modelu zwyczajnego postępowania karnego, mającego zastosowanie wobec osób dorosłych. Postępowanie karne w sprawach nieletnich powinno w maksymalnym stopniu stwarzać warunki do kształtowania wychowawczego oddziaływania na psychikę nieletniego jeszcze przed wydaniem w stosunku do niego rozstrzygnięcia. Konieczność innego traktowania nieletnich sprawców przestępstw, i to nie tylko w zakresie odpowiedzialności oraz środków wobec nich stosowanych, lecz również w zakresie trybu rozpatrywania takich spraw, prowadzi nawet do rozwiązań przewidujących wyłączenie kompetencji sądów na rzecz różnych organów administracyjnych lub społecznych⁸.

Jeśli zważyć, że „przestępczość nieletnich dziś traktowana jest jako

⁵ Por. R. D. Rachunkow, *Uczastniki ugołowno-processualnoj diejatielnosti po sowietskemu prawu*, Moskwa 1961, s. 9 i n.; D. V. Dimitrijević, *Krivično procesno pravo*, Belgrad 1975, s. 82 i n.

⁶ Por. M. A. Czelcow *Sowietskij ugołownyj process*, Moskwa 1962, s. 99 i n. *Sowietskij ugołownyj process*, red. D.S. Kariewa, Moskwa 1968, s. 67 i n.; M.S. Strogowicz, *Kurs sowietskogo ugołownogo processa*, t. I, Moskwa 1968, s. 203 i n. *Ugołownyj process*, red. M.A. Czelcowa, Moskwa 1969, s. 69 i n.

⁷ M. S. Strogowicz, op. cit., s. 204.

⁸ Por. J. Tomkin, *The Child, the Family and the Young Offender-Swedish Style*, *Modern Law Rev.* nr 6/1973, s. 569 - 586. Próba szukania rozwiązania kom-

odrębne zagadnienie w kryminologii, jako zjawisko, którego zwalczanie wymaga specjalnych środków⁹, to nikogo nie może dziwić fakt, że forma postępowania musi być także różna od tej, która znajduje zastosowanie wobec osób dorosłych. Odmienność formy postępowania karnego w sprawach nieletnich charakteryzuje się między innymi odrębnością unormowań ustawowych odnoszących się do uczestników postępowania i to nawet tak dalece, że inny jest krąg uczestników postępowania w sprawach nieletnich w porównaniu do postępowania karnego w sprawach osób dorosłych.

Jak wiadomo, postępowanie w sprawach nieletnich opiera się nadal na przepisach k.p.k. z 1928 r. (art. 474 - 495)¹⁰ i obecny okres możemy traktować jako okres przejściowy, do czasu wejścia w życie przygotowywanej aktualnie nowej ustawy. Nie oznacza to jednak, że k.p.k. z 1969 r. nie zawiera żadnych regulacji prawnych odnoszących się do postępowania w sprawach nieletnich. Fakt ten staje się bezsporny już choćby w świetle przepisu art. 474 k.p.k. z 1928 r., który stwierdza, że postępowanie przed sądem dla nieletnich odbywa się „według zasad postępowania przed sądami powiatowymi (uwaga moja — obecnie rejonowymi) z następującymi zmianami i uzupełnieniami”. Ponadto pamiętać należy i o tym, że k.p.k. z 1969 r. zawiera kilka unormowań szczególnych, dotyczących sytuacji, gdy oskarżony jest nieletni. Wskazać tu można przede wszystkim przepis art. 67 k.p.k., według którego, jeżeli oskarżony jest nieletni, jego przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęcią oskarżony pozostaje, może podejmować na jego korzyść wszelkie czynności procesowe, a przede wszystkim wносить środki zaskarżenia, składać wnioski oraz ustanowić obrońcę. Warto podkreślić, że jest to przepis dający osobom w nim wskazanym bardzo rozległe uprawnienia procesowe, oczywiście jedynie w kierunku korzystnym dla nieletniego. Innym przykładem takiego przepisu jest art. 465 § 1 k.p.k., dający możliwość złożenia podania o wniesienie rewizji nadzwyczajnej w sprawach nieletnich także krewnemu w linii prostej, przysposabiającemu lub przysposobionemu, rodzeństwu oraz małżonkowi.

Charakterystyczną cechą postępowania karnego w sprawach przeciwko nieletnim, w zakresie unormowań dotyczących uczestników postępo-

proimisowego był projekt ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich, który został ogłoszony drukiem w 1968 r. — por. A. Zieliński, *O projekcie ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich*, NP nr 6/1969.

⁹ I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1973, s. 449; por. także H. Kotakowska-Przełomieć, *Przestępczość nieletnich*, w: *Kryminologia*, red. W. Świda, Warszawa 1977, s. 175 i n.

¹⁰ Art. III pkt 1 przepisów wprowadzających k.p.k. z 1969 r. oraz ustawa z 22 XII 1969 r. o utrzymaniu w mocy na okres przejściowy niektórych dotychczasowych przepisów prawa karnego (Dz.U. nr 37, poz. 311).

wania, jest pozycja rodziców lub opiekunów nieletniego, jaką zajmują oni w tym postępowaniu. Jak słusznie zauważa W. Daszkiewicz¹¹, w porównaniu z oskarżonymi dorosłymi nieletni ma ograniczone uprawnienia w zakresie samodzielnej obrony. Jest to wynikiem nie tylko względów faktycznych, ale również ograniczeń natury prawnej. Autor ten wskazuje między innymi takie ograniczenia natury prawnej, jak: przeglądanie akt postępowania (art. 483 k.p.k. z 1928 r.) przez nieletniego, możliwość wyłączenia obecności nieletniego na znacznej części rozprawy. Te ograniczenia rekompensowane są w pewnym stopniu przez udział w postępowaniu rodziców lub opiekunów nieletniego. Zgadzać się z tym poglądem, warto jednak zwrócić uwagę na dalszy argument przemawiający za celowością rozwiązania ustawowego, przewidującego udział rodziców lub opiekunów w postępowaniu. Niemal powszechnie do pierwszej grupy czynników kryminogennych przestępczości nieletnich zalicza się nie-normalnie ukształtowane środowisko rodzinne¹². Z. Tyszka stwierdza wręcz, że na podstawie dotychczasowych badań można stwierdzić, iż „źle funkcjonująca rodzina, której członkiem jest określony „nastolatek”, często w sposób istotny wpływa nań wykolejająco. Mamy tu do czynienia z niezwykle istotnym czynnikiem demoralizogennym. Jest ona najwcześniej socjalizującym w życiu człowieka środowiskiem i to właśnie w okresie, kiedy jednostka ludzka najbardziej jest podatna na wpływy domu rodzinnego. Można wręcz postawić hipotezę, że wszelkie zaburzenia procesu socjalizacji, prowadzące w konsekwencji do wykołejenia społecznego i przestępczości, mają niemal zawsze swój początek w środowisku rodzinnym, mimo że czynniki sprawcze są niekiedy za mało uchwytnie, aby je pobieżna, zwłaszcza retrospektywna analiza była w stanie wykryć i dokładniej opisać. Jeśli nawet wydaje się, że nieletni wykołejł się pod wpływem swej demoralizogennej grupy koleżeńskiej, to warto postawić wówczas pytanie, dlaczego nieletni został członkiem tego rodzaju grupy i uległ jej wpływom. Wnikliwa, wszechstronna analiza znalazłaby najczęściej przyczyny rodzinno-domowe, w jednych wypadkach najbardziej jawne, w innych skomplikowane i ukryte, nierzadko nieuświadomiane sobie nawet przez członków rodziny ze względu na brak wiedzy o związkach zachodzących między określonymi cechami i procesami rodzinnymi a zjawiskiem wykołejenia społecznego”¹³. I tak

¹¹ W. Daszkiewicz, *Proces karny — część ogólna*, Toruń 1976, s. 255-256.

¹² Por. A. Ratajczak, *Niektóre czynniki mogące wywierać wpływ na przestępczość nieletnich w Wielkopolsce*, w: *Przestępczość nieletnich to Wielkopolsce, Problemy Kryminologiczne Wielkopolski*, nr 2, Poznań 1977, s. 43; Ł. Mościcka, *Przestępczość nieletnich*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 28 i n., s. 53 i n.; H. Kołakowska-Przełomieć, *Przestępczość nieletnich*, op. cit., s. 204 i n.

¹³ Z. Tyszka, *Środowisko rodzinne nieletnich i młodocianych przestępców*, w: *Przestępczość...*, op. cit., s. 79 - 80.

na przykład badania L. Mościckiej¹⁴ wykazały, że w grupie 840 badanych u około 85% nieletnich można było stwierdzić, że jednym z ważnych czynników w genezie przestępstwa był ostry konflikt między nieletnim a osobami ze środowiska rodzinnego. Uwzględniając to i pamiętając równocześnie o tym, że postępowanie w sprawach nieletnich powinno być tak ukształtowane, by w stopniu maksymalnym zabezpieczać warunki do wychowawczego oddziaływania na psychikę nieletniego już w toku postępowania, należy w pełni akceptować rozwiązanie ustawowe, przewidujące szczególną pozycję procesową rodziców lub opiekunów nieletniego. Można stwierdzić, że chodzi nie tylko o wychowawcze oddziaływanie na psychikę nieletniego, lecz również o oddziaływanie na rodziców lub opiekunów nieletniego.

Za trafne uznać należy stanowisko W. Daszkiewicza¹⁵, że rodziców lub opiekunów nieletniego nie można uznać za szczególnych pomocników lub przedstawicieli procesowych oskarżonego (nieletniego). Nie wdając się w szczegółowsze rozważania na ten temat, wydaje się, że najodpowiedniejsze jest zaliczenie rodziców lub opiekunów nieletniego do szczególnych stron procesowych, występujących w postępowaniu karnym w sprawach nieletnich. Projekt ustawy o ochronie przed demoralizacją i przeciwdziałaniu niedostosowaniu społecznemu dzieci i młodzieży (wersja z 23 września 1975 r.) wyraźnie zalicza rodziców i opiekunów nieletniego do stron postępowania. Jest to tendencja słuszna i można nawet zastanawiać się, czy ustawa nie powinna przewidywać obligatoryjnego udziału rodziców lub opiekunów nieletniego w postępowaniu. Pamiętać należy bowiem o tym, że w postępowaniu w sprawach nieletnich toczy się batalia o osiągnięcie celu, który w hierarchii dóbr społecznych cenić należy szczególnie wysoko, a mianowicie o ukształtowanie właściwej postawy młodego człowieka. W próbie osiągnięcia tego celu wykorzystać należy wszystkie możliwości. Obecne uregulowanie kwestii stawiennictwa rodziców lub opiekunów nieletniego na rozprawę trudno uznać za w pełni zadowalające. Zgodnie z przepisem art. 486 k.p.k. z 1928 r. rodziców lub opiekunów nieletniego należy wezwać na rozprawę, jeżeli doręczenie wezwania nie jest połączone ze szczególnymi trudnościami. Sąd ma prawo zażądać stawiennictwa rodziców lub opiekunów na rozprawę i wówczas mają odpowiednie zastosowanie przepisy o środkach przymusu. W myśl jednak art. 486 § 3 k.p.k. z 1928 r. niewstawiennictwo rodziców lub opiekunów nieletniego nie wstrzymuje rozpoznania sprawy, jeżeli sąd nie uzna ich obecności za niezbędną.

Mówiąc o rodzicach lub opiekunach nieletniego jako uczestnikach postępowania w sprawach nieletnich, pamiętać należy o tym, że ustawa (art. 481 k.p.k. z 1928 r.) przewiduje jako jeden ze środków zapobiega-

¹⁴ Ibidem, s. 53.

¹⁵ W. Daszkiewicz, op. cit., s. 257.

jących dozór rodziców lub opiekunów w toku prowadzonego postępowania. Włączenie rodziców lub opiekunów w nurt postępowania może zatem nastąpić i na tej drodze.

Ograniczone możliwości nieletniego w zakresie obrony są racją przemawiającą za przyjęciem w postępowaniu w sprawach nieletnich rozwiązania przewidującego obowiązkowy (obligatoryjny) udział obrońcy. O ile w postępowaniu karnym w stosunku do osoby dorosłej nasze ustawodawstwo karno-procesowe przewiduje obowiązkowy udział obrońcy jedynie w sytuacjach szczególnych (art. 70 i 71 k.p.k. z 1969 r.), to w sprawach nieletnich każdy nieletni oskarżony musi korzystać z pomocy obrońcy. Obowiązkowy udział obrońcy w postępowaniu w sprawie nieletniego przewiduje art. 79 § 1 pkt. a k.p.k. z 1928 r. Tak więc, następną charakterystyczną cechą postępowania w sprawach przeciwko nieletnim, w zakresie unormowań dotyczących uczestników postępowania, jest obowiązkowy udział obrońcy w każdej sprawie.

W doktrynie¹⁶ spotkać się można z poglądem poddającym w wątpliwość rozwiązania ustawowe przewidujące obowiązkowy udział obrońcy w sprawach przeciwko nieletnim. Zasadnicza argumentacja przytaczana w celu poparcia takiego poglądu da się sprowadzić do tego, że w postępowaniu przeciwko nieletnim nie chodzi o karanie, lecz o dobro nieletniego i zastosowanie wobec niego najbardziej odpowiedniego środka. Nie spotyka się jednak poglądów kwestionujących w ogóle udział obrońców w postępowaniu w sprawach przeciwko nieletnim.

Kompromisowe rozwiązania kwestii udziału obrońcy w postępowaniu przewidywały projekty¹⁷ ustawy o ochronie przed demoralizacją i przeciwdziałaniu niedostosowaniu społecznemu dzieci i młodzieży. Projekty przewidywały bowiem, że w tak zwanym postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym udział obrońcy traktowano jako fakultatywny, zaś w postępowaniu poprawczym jako obowiązkowy. Problem przyjęcia możliwie optymalnego wariantu rozwiązania kwestii udziału obrońcy w postępowaniu w sprawach przeciwko nieletnim zależy głównie od charakteru i kształtu całości postępowania w tych sprawach. Może on być zatem dyskutowany jedynie na tle ogółu przepisów normujących postępowanie i zasady odpowiedzialności w tych sprawach. Założyć jednak należy, że nieletni powinien mieć zagwarantowane prawo korzystania z pomocy obrońcy.

Wychowawczy charakter postępowania prowadzonego przeciwko nieletniemu nie może być obojętny dla roli i zadań obrońcy realizowanych w tym postępowaniu. W doktrynie¹⁸ wielokrotnie podkreślano szczególną

¹⁶ M. i H. Veillard-Cybulscy, *Nieletni przestępcy w świecie*, Warszawa 1968, s. 241 - 242 oraz podana tam literatura.

¹⁷ Mowa tu o projektach z 16 VIII 1969 r. oraz z 23 IX 1975 r.

¹⁸ Por., m. in. E. Wierzbowski, *Rola obrońcy przed sądami dla nieletnich*, NP

rolę, jaką ma do spełnienia obrońca w postępowaniu w sprawach przeciwko nieletnim. Realizacja prawidłowo pojmowanych zadań obrońcy w postępowaniu przeciwko nieletnim wymaga od niego szczególnych predyspozycji, w szczególności zaś znajomości psychologii oraz pedagogiki. Rola obrońcy w postępowaniu przeciwko nieletniemu nie może sprowadzać się jedynie do sfery problematyki prawnej, dotyczącej samego czynu. Takie pojmowanie roli obrońcy w tym postępowaniu byłoby stanowczo zbyt wąskie. Dużą uwagę winien przywiązywać obrońca do oceny osobowości nieletniego i środowiska, w którym nieletni przebywał, przyczyn demoralizacji nieletniego oraz wskazania najodpowiedniejszych środków, przy wykorzystaniu których można byłoby liczyć na reedukację nieletniego. W działaniach obrońcy widoczna powinna być realizacja przez niego funkcji wychowawczej i to nie tylko w stosunku do nieletniego, ale również do jego rodziców czy opiekunów. Uzmysłować sobie trzeba fakt, że nieletni właśnie w stosunku do swego obrońcy, co do którego ma pełne przekonanie o tym, że będzie działał na jego korzyść i dopomoże mu w pokonaniu trudnego „zakrętu życiowego”, przyjąć może postawę pełnej szczerości, głębszej czasami aniżeli w stosunku do rodziców lub opiekunów. Staje się to szczególnie wyraźne, jeśli zważy się, że u ogromnej większości nieletnich jednym z ważnych czynników w genezie przestępstwa jest ostry konflikt między nieletnim a osobami ze środowiska rodzinnego.

Szczególny charakter postępowania karnego w sprawach nieletnich, nade wszystko zaś wyraźna dominacja w tym postępowaniu funkcji wychowawczej w stosunku do nieletniego, powinny być czynnikami decydującymi o działaniu obrońców w tym postępowaniu.

Dalszą charakterystyczną cechą postępowania karnego w sprawach przeciwko nieletnim, w zakresie unormowań dotyczących uczestników postępowania, jest udział w nim kuratora. Kuratorzy są organami pomocniczymi sądów dla nieletnich, działającymi przy sądach rejonowych.

Katalog praw i obowiązków kuratora sądowego dla nieletnich został szczegółowo określony w rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z dnia 3 maja 1973 r.¹⁹ Zgodnie z § 14 ust. 1 tegoż rozporządzenia do podstawowych obowiązków kuratora w sprawach nieletnich należy:

1) wykonywanie czynności zleconych przez sędziego dla nieletnich do czasu wydania orzeczenia,

nr 9/1951; A. Zakrzewski, *Jaki cel ma obrona w sądzie dla nieletnich*, NP nr 5/1955; H. Zabrocka, *Rola obrońcy w procesie przed sądem dla nieletnich*, Palestra nr 2/1958; E. Skrętowicz, *Obrońca z urzędu przed sądem dla nieletnich*, NP nr 4/1967; W. Pociąg, *W odpowiedzi sędziemu Zabrockiej*, Palestra nr 2/1958; A. Kwiatkowski, *Specyfika obrony nieletnich*, PiŻ nr 19/1965; R. Bochenko, *Czy tylko adwokat*, PiŻ nr 20/1965; R. Bochenko, *Obrona w postępowaniu przygotowawczym w sprawach nieletnich*, NP 5/1966; J. Kamiński, *Kto ma bronić nieletnich*, GSiP nr 20/1969 r.

¹⁹ Dz.U. nr 18, poz. 107.

- 2) sprawowanie dozoru nad nieletnim,
- 3) wykonywanie innych czynności zleconych przez sąd lub sędziego dla nieletnich.

Kurator sądowy dla nieletnich, jako organ pomocniczy sędziego dla nieletnich, spełnia powierzone mu czynności we wszystkich stadiach postępowania, to znaczy: w postępowaniu przygotowawczym, w toku rozprawy lub posiedzenia sądu, a także w postępowaniu wykonawczym.

Zgodnie z art. 477 § 2 k.p.k. z 1928 r. w sprawie każdego nieletniego należy przeprowadzić wywiad środowiskowy. Sporządzony wnikliwie i ze znajomością rzeczy wywiad środowiskowy pozwala poznać nieletniego, prześledzić proces narastania ujemnych cech osobowości nieletniego na tle środowiska i warunków, w których nieletni żyje. Ustawa przewiduje, że jednym z podmiotów uprawnionych do przeprowadzania wywiadu środowiskowego jest kurator. Czynnością o dużym znaczeniu wychowawczym jest pełnienie przez kuratora dozoru, jednego z przewidzianych w art. 481 k.p.k. z 1928 r. środków zapobiegawczych stosowanych wobec nieletniego w toku postępowania. Kurator sprawujący dozór rozpoczyna wstępny etap resocjalizacji nieletniego. Podejmuje on starania w zakresie unormowania nauki, pracy, czasu wolnego nieletniego, spraw bytowych i wychowawczych oraz rozpoczyna pracę nad środowiskiem nieletniego²⁰. Pamiętać należy także o tym, że kuratorowi sądowemu dla nieletnich, zgodnie z przepisem art. 477 § 1 k.p.k. z 1928 r., sędzia dla nieletnich może zlecić dokonanie określonych czynności w postępowaniu przygotowawczym. Kurator sądowy dla nieletnich może być wezwany na rozprawę lub posiedzenie sądu (art. 486 § 4 oraz 490 k.p.k. z 1928 r.), w celu złożenia wyjaśnień. Wyjaśnienia jego dotyczą poczynionych obserwacji nad nieletnim i jego środowiskiem.

Szczególnie ważną rolę spełnia kurator sądowy dla nieletnich w postępowaniu wykonawczym, kiedy sprawuje powierzony nad nieletnim dozór, orzeczony przez sąd jako jeden z przewidzianych w naszym systemie prawnym środków wychowawczych lub jako środek towarzyszący orzeczeniu o zawieszeniu umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Nadzór nad przebiegiem dozorów kuratorskich sprawuje bezpośrednio sędzia dla nieletnich. Działalność kuratora sądowego dla nieletnich jest zatem wielopłaszczyznowa i nie da się sprowadzić do jednej formuły. Wynika to z wielości zadań dla niego przewidzianych, a także z faktu, że występuje on we wszystkich fazach postępowania. Z. Tyszka, socjolog, tak kiedyś napisał o działalności kuratora: „Kurator jest to człowiek powołany do przywracania społeczeństwu wykołejonych kurtelnych (spełnia w ten sposób funkcję ogólnospołeczną), sprowadzania poszczególnych podopiecznych na właściwe tory (wykonuje funkcję

²⁰ Por. K. Grzeškowiak, *Z problematyki zapobiegania i zwalczania przestępczości nieletnich*, NP nr 4/1971, s. 487.

w stosunku do jednostki potrzebującej pomocy), wykonywania funkcji kontrolnej, a poniekąd i represyjnej w imieniu sądu, działalności moralnie uzdrawiającej w rodzinach nieletnich (rodzice i rodzeństwo), pełnienia roli doradcy życiowego rodziny nieletniego (a czasami nawet organizatora jej życia), resocjalizacji młodzieży wykołejonej, stykającej się z nieletnimi, a nawet młodzieży z nimi nie stykającej się, działalności profilaktycznej w stosunku do młodzieży moralnie zagrożonej, przyczynia się do poprawności orzeczeń sądowych przez wywiady środowiskowe"²¹. Kolejną cechą postępowania w stosunku do nieletnich w zakresie uczestników tego postępowania jest niedopuszczalność udziału oskarżyciela posiłkowego oraz powoda cywilnego. Podkreślić natomiast należy, że *nie* jest wyłączone wystąpienie przedstawiciela społecznego.

Sformułowany wyżej ogólny obraz problemu uczestników postępowania karnego w sprawach nieletnich został oparty na obowiązujących przepisach prawnych oraz uwzględniał niektóre poglądy doktryny dotyczące tego problemu. Nie chcemy jednak na tym poprzestać. Słusznie stwierdza A. Murzynowski: „Tylko dokładna analiza praktyki, zbadanie występujących w niej zjawisk, sposobu realizacji przepisów ustawy może dać prawdziwy obraz funkcjonowania procesu karnego, wykryć jego niedostatki oraz prawidłowości. Tylko taka analiza może dać ponadto pełny i żywy obraz procesu karnego, wykazując jaki jest przeciętny czas trwania postępowania karnego i jego poszczególnych stadiów, w jakim zakresie wykorzystywane są pewne uprawnienia przewidziane dla poszczególnych uczestników procesu (np. udział w rozprawie, korzystanie ze środków odwoławczych, korzystanie z pomocy obrońców), jak wykorzystywane są w praktyce poszczególne instytucje procesowe itp.”²² Kierując się tą myślą, pragniemy w dalszej części publikacji ukazać rzeczywisty obraz problemu uczestników postępowania karnego w sprawach nieletnich, a więc obraz, jaki wyłoni się dzięki przeprowadzonym badaniom praktyki. Wykorzystane zostaną w tym zakresie badania akt sądowych przeprowadzone przez Instytut Prawa Karnego UAM w Poznaniu²³.

Badaniami objęto łącznie 1061 postępowań karnych przeciwko nieletnim, które toczyły się w 1974 r. w sądach dla nieletnich byłego województwa poznańskiego. Akta do badań zgromadzono ze wszystkich sądów dla nieletnich byłego województwa poznańskiego według następującej zasady: z każdych 10 akt wybierano po trzy sprawy kończące się w repertorium NDs sygnaturami 3, 5 i 7.

²¹ Z. Tyszka: *Rola kuratora sądowego w resocjalizacji nieletnich przestępców*, Poznań 1963, s. 23.

²² A. Murzynowski, op. cit., s. 15.

²³ Dokładniejsze dane na temat tych badań zawiera rozprawa: A. Ratajczak, *Niektóre czynniki mogące wywierać wpływ na przestępczość nieletnich w Wielkopolsce*, w: *Przestępczość...*, op. cit., s. 32 - 33.

Prezentacja wyników badań praktyki nie może, ze względu na znaczną obfitość materiału, objąć wszystkich kwestii związanych z problematyką uczestników postępowania karnego w sprawach nieletnich. Z tego względu ograniczona ona zostanie jedynie do wybranych kwestii, tych zwłaszcza, które są szczególnie charakterystyczne dla postępowania karnego w sprawach nieletnich.

Rozpocząć jednak należy od kilku ogólnych danych dotyczących badanych spraw. Na ogólną liczbę 1061 badanych spraw występowało 999 nieletnich chłopców (94,2%) oraz tylko 62 nieletnie dziewczęta (5,8%). Wiek nieletnich w chwili wydania przez sąd orzeczenia kończącego postępowanie przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Liczba lat	Liczy bezwzględne	% całości
8 lub mniej	21	2,0
9	9	0,8
10	21	2,0
11	58	5,5
12	105	9,9
13	171	16,1
14	190	17,9
15	204	19,2
16	261	24,6
17	21	2,0
Razem	1061	

Tabela 2

Rodzaj zajęcia	Liczy bezwzględne	% całości
Uczy się	919	87,5
Pracuje	13	1,2
Uczy się i pracuje	70	6,7
Nie uczy się i nie pracuje	48	4,6
Razem	1050	

W badanych sprawach dominowała zatem wyraźnie grupa nieletnich, mieszczących się w przedziale wieku od 13 do 16 lat (77,8% ogółu badanych).

Rodzaj zajęć, którymi zajmowali się nieletni prezentuje tabela 2.

²⁴ W 11 przypadkach stwierdzono brak danych w aktach sądowych.

Tabela 3

Wykształcenie	Liczby bezwzględne	% całości
Nieukończona szkoła podstawowa	870	82,9
Ukończona szkoła podstawowa	47	4,5
Nieukończona zasadnicza szkoła zawodowa	121	11,5
Ukończona zasadnicza szkoła zawodowa	0	0
Nieukończone technikum	5	0,5
Ukończone technikum	1	0,1
Nieukończona szkoła ogólnokształcąca	5	0,5
Razem	1049	

Tabela 4

Opóźnienia w nauce	Liczby bezwzględne	% całości
Brak opóźnień	424	43,3
Jeden rok	311	31,8
Dwa lata	163	16,6
Trzy lata	58	5,9
Cztery lata	17	1,7
Pięć lat i więcej	6	0,6
Razem	979	

Wykształcenie nieletnich pokazuje tabela 3²⁵.

Z powyższych danych wynika, że w badanych postępowaniach wyraźnie dominowała grupa nieletnich, którzy nie ukończyli jeszcze nauki w szkole podstawowej i byli aktualnie uczniami szkół podstawowych. Porównując te dane z wiekiem nieletnich łatwo dostrzec, że u sporej grupy nieletnich musiały wystąpić opóźnienia w nauce. Spostrzeżenie to znalazło pełne potwierdzenie w wynikach badań, które prezentuje tabela 4²⁶.

²⁵ W 12 przypadkach stwierdzono brak danych w aktach sądowych.

²⁶ W 82 przypadkach stwierdzono brak danych na ten temat w aktach sądowych.

Tabela 5

Rodzaj środka zapobiegawczego	Liczby bezwzględne	%
Nie zastosowano	890	83,9
Dozór odpowiedzialny rodziców	2	0,2
Dozór odpowiedzialny opiekunów	0	0
Dozór kuratora	74	7,0
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu obawy ucieczki	10	0,9
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu obawy matactwa	18	1,7
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu zarzutu popełnienia zbrodni	0	0
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu recydywy	43	4,1
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu znacznego stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu	40	3,8
Umieszczenie w schronisku dla nieletnich z powodu konieczności przeprowadzenia dokładnej obserwacji	47	4,4

Dane tabeli pozwalają na stwierdzenie, że u ponad połowy nieletnich stwierdzono opóźnienia w nauce.

Tyle ogólnych danych charakteryzujących uczestnika postępowania (nieletniego), w stosunku do którego prowadzono postępowanie. Pora przejść do wybranych zagadnień procesowych, charakteryzujących udział w postępowaniu jego uczestników.

W pierwszej kolejności przedstawimy problematykę stosowanych wobec nieletnich w toku postępowania środków zapobiegawczych (tab. 5). Problem ten wart jest uwagi z dwóch powodów: ponieważ charakteryzuje sytuację procesową badanych nieletnich i ze względu na możliwość wykorzystania środków zapobiegawczych w postaci — dozoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekunów oraz dozoru kuratora.

Okazało się zatem, że zdecydowana większość nieletnich (prawie 84%) nie została poddana stosowaniu w toku postępowania środków zapobiegawczych.

Tabela 6

Treść złożonych wyjaśnień	Liczby bezwzględne	% całości
Przyznał się w całości do popełnienia czynu mu zarzucanego	777	73,2
Przyznał się częściowo do popełnienia czynu mu zarzucanego	180	17,0
Nie przyznał się do popełnienia czynu mu zarzucanego	74	7,0
Odmówił złożenia wyjaśnień	0	0
Nie przeprowadzono dowodu z wyjaśnień nieletniego	30	2,8
Razem	1061	

Tabela 7

Podmiot przeprowadzający wywiad środowiskowy	Liczby bezwzględne	% od ogólnej liczby badanych spraw
Brak wywiadu	101	9,5
Funkcjonariusz MO	566	53,3
Kurator zawodowy	233	22,0
Kurator społeczny	186	17,5

Tabela 8

Dowód z zeznań świadków	Liczby bezwzględne	% całości
Nie przeprowadzono	117	11
Przeprowadzono	944	89
Razem	1061	

Kolejne spostrzeżenie dotyczy niewykorzystywania środka zapobiegawczego w postaci dozoru rodziców lub opiekunów. Okazało się, że uczestnicy postępowania, jakimi są rodzice nieletniego, nie byli angażowani jako podmioty wykonujące w toku postępowania środek zapobiegawczy orzeczoney przez sędziego dla nieletnich. W toku postępowania stosowano wobec nieletnich jedynie dwa spośród środków zapobiegawczych, a mianowicie: umieszczenie w schronisku dla nieletnich oraz dozór kuratora. Można więc stwierdzić że wobec zdecydowanej większości

Tabela 9

Dowód z oględzin osoby	Liczyby bezwzględne	% całości
Nie przeprowadzono	1030	97,1
Przeprowadzono	31	2,9
Razem	1061	

Tabela 10

Dowód z opinii biegłych	Liczyby bezwzględne	% od ogólnej liczby badanych spraw
Nie przeprowadzono	999	94,2
Przeprowadzono z opinii biegłych psychiatrów	17	1,6
Przeprowadzono z opinii biegłych lekarzy innej specjalności	24	2,3
Przeprowadzono z opinii biegłych psychologów	27	2,5
Przeprowadzono z opinii biegłych innej specjalności	23	2,2

nioletnich nie stosowano środków zapobiegawczych, a jeśli już sięgano po nie, to stosowano te najbardziej radykalne, nie decydując się na powierzenie dozoru nad nioletnimi jego rodzicom lub opiekunom.

Za charakterystyczne dla postawy uczestnika postępowania, jakim jest nioletni, można uznać kwestię treści składanych przez niego w toku postępowania wyjaśnień, a w szczególności to, czy przyznał się on do popełnienia zarzucanego mu czynu. Problem ten ilustruje tabela 6.

Przede wszystkim trzeba podkreślić w tym miejscu fakt, że w ani jednym przypadku nioletni nie skorzystał z przysługującego mu uprawnienia procesowego w postaci odmowy złożenia wyjaśnień. We wszystkich przypadkach, kiedy przeprowadzono dowód z wyjaśnień nioletniego, nioletni składał wyjaśnienia i to z reguły przyznając się w całości lub przynajmniej w części do popełnienia czynu mu zarzucanego.

Intuicyjnie zwykło się przyjmować, że kurator w postępowaniu w sprawach nioletnich jest często podmiotem przeprowadzającym wywiad środowiskowy, a jak to wyglądało w praktyce, przy badaniu omawianych tutaj spraw, ilustruje tabela 7.

Z prezentowanego zestawienia wynika, że kuratorzy przeprowadzali wywiad środowiskowy w 419 przypadkach, natomiast funkcjonariusze MO aż w 566 przypadkach. Podkreślić trzeba również to, że w grupie

Tabela 11

Dowód z opinii ośrodka diagnostycznego	Liczby bezwzględne	% całości
Nie przeprowadzono badania nieletniego w ośrodku	874	82,4
Sąd wydał rozstrzygnięcie kończące postępowanie zgodnie z sugestią zawartą w opinii ośrodka	121	11,4
Sąd wydał rozstrzygnięcie kończące postępowanie odmienne od sugestii zawartej w opinii ośrodka	66	6,2
Razem	1061	

Tabela 12

Uczestnicy rozprawy lub posiedzenia sądu I instancji	Liczby bezwzględne	% od ogólnej liczby badanych spraw
Prokurator	31	2,9
Obrońca nieletniego	784	73,9
Rodzice lub opiekunowie nieletniego	809	76,2
Kurator	30	2,8
Nie dotyczy	240	22,6

wywiadów środowiskowych przeprowadzonych przez kuratorów, większość z nich (233) przeprowadzali kuratorzy zawodowi.

Warto poświęcić także nieco uwagi grupie uczestników postępowania określanej zwykle jako uczestnicy postępowania dowodowego. Problem ten ilustrują tabele 8, 9, 10 i 11.

Na tle prezentowanych wyników badań łatwo spostrzec, że o ile w zdecydowanej większości spraw przeprowadzono dowód z zeznań świadków, o tyle w niewielkim zakresie korzystano w toku postępowania z takich środków dowodowych, jak: oględziny osoby, opinia biegłego oraz opinia ośrodka diagnostycznego. Można zatem stwierdzić, że typowe postępowanie dowodowe w badanych sprawach, z punktu widzenia osobowych źródeł dowodowych, to przede wszystkim udział świadków i nieletniego składającego wyjaśnienia (wyżej już sygnalizowano, że żaden z nieletnich nie odmówił złożenia wyjaśnień).

Problemem o szczególnie ważnym znaczeniu jest udział w rozprawie lub posiedzeniu sądu I instancji tych uczestników postępowania (rodzice lub opiekunowie nieletniego, kurator), o których mówimy, że ich udział

Tabela 13

Udział w postępowaniu przedstawiciela społecznego reprezentującego uprawnioną organizację społeczną	Liczby bezwzględne	% całości
Nie uczestniczył	1056	99,5
Organizacja młodzieżowa	1	0,1
Związek zawodowy	4	0,4
Liga Kobiet	0	0
Inna organizacja społeczna	0	0
Razem	1061	

Tabela 14

Środki odwoławcze (rewizja lub zażalenie) od wyroku albo postępowania kończącego postępowanie	Liczby bezwzględne	% całości
Nie wniesiono	1008	95
Wniesiono na korzyść nieletniego	43	4,1
Wniesiono na niekorzyść nieletniego	10	0,9
Wniesiono zarówno na korzyść jak i na niekorzyść nieletniego	0	0
Razem	1061	

w postępowaniu jest cechą charakterystyczną postępowania karnego w sprawach nieletnich. Wyniki badań w tym zakresie, poszerzone ponadto o kwestię udziału w rozprawie lub posiedzeniu sądu I instancji obrońcy nieletniego oraz prokuratora, przedstawia tabela 12.

Optymistycznym akcentem wynikającym z powyżej zamieszczonej tabeli jest fakt bardzo szerokiego udziału w rozprawie lub posiedzeniu sądu I instancji rodziców nieletniego. Nawiązując do wcześniejszych twierdzeń dotyczących tej niezmiernie ważnej kwestii, a w szczególności obecnego jej rozwiązania ustawowego, stwierdzić można, że sądy trafnie oceniają znaczenie uczestniczenia rodziców lub opiekunów nieletniego w rozprawie lub posiedzeniu rozstrzygającym daną sprawę.

Pewien niepokój wywołać może natomiast fakt niewielkiego liczbowo udziału kuratora w rozprawie lub posiedzeniu sądu I instancji. Jeśli przypomnimy w tym miejscu, że w 74 przypadkach zastosowano wobec nieletniego w toku postępowania środek zapobiegawczy w postaci dozoru kuratora, a w 419 przypadkach kuratorzy przeprowadzili w toku postępowania wywiad środowiskowy o nieletnim, fakt uczestniczenia kuratora

Tabela 15

Podmiot wnoszący środek odwoławczy	Liczyby bezwzględne	% całości
Nie wnoszono	1008	95
Oskarżyciel	10	0,9
Obrońca nieletniego	43	4,1
Przedstawiciel ustawowy lub opiekun faktyczny nieletniego	0	0
Razem	1061	

Tabela 16

Rozstrzygnięcie sądu odwoławczego (II instancji)	Liczyby bezwzględne	% całości
Nie wnoszono środka odwoławczego	1008	95
Utrzymano w mocy zaskarżone orzeczenie w całości	8	0,8
Zmieniono zaskarżone orzeczenie	44	4,1
Uchylono zaskarżone orzeczenie i postępowanie umorzono	0	0
Uchylono zaskarżone orzeczenie i przekazano sprawę sądowi I instancji do ponownego rozpoznania	1	0,1
Uchylono zaskarżone orzeczenie i przekazano sprawę do uzupełnienia postępowania przygotowawczego	0	0
Razem	1061	

w rozprawie lub posiedzeniu sądu I instancji jedynie w 30 przypadkach może zrodzić pytanie: czy jest to praktyka słuszna i zasadna z punktu widzenia celów, jakie ma spełnić postępowanie karne w sprawach nieletnich? Udzielenie odpowiedzi twierdzącej na tak sformułowane pytanie wydaje się niesłuszne.

Badaniami objęto także problem udziału w postępowaniu przedstawiciela społecznego reprezentującego uprawnioną organizację społeczną. Wyniki badań potwierdziły ogólniejsze spostrzeżenia o tym, że z udziałem w procesie karnym tego rzecznika interesu społecznego spotykamy się niezmiernie rzadko²⁷ (tab. 13).

²⁷ A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym*, Poznań 1978, s. 3.

Przejdziemy obecnie do zaprezentowania wyników badań dotyczących kwestii o dość istotnym znaczeniu, a mianowicie aktywności uprawnionych podmiotów w zakresie wnoszenia środków odwoławczych od wyroku albo postanowienia kończącego postępowanie w sądzie I instancji oraz ich skuteczności. Na początku przedstawimy dane dotyczące liczby wniesionych środków odwoławczych, uwzględniając przy tym kierunek wniesionego środka odwoławczego (tab. 14).

Z powyższego zestawienia wynika, że liczba wnoszonych środków odwoławczych w badanych sprawach była niewielka, a wśród wniesionych środków odwoławczych wyraźnie dominowały wnoszone na korzyść nieletniego. Na tym tle interesujące było zbadanie: jakie uprawnione podmioty korzystały z uprawnienia do wniesienia środka odwoławczego. Wyniki badań w tym zakresie zilustrowane zostały w tabeli 15.

Okazało się zatem, że wszystkie środki odwoławcze na korzyść nieletniego były wnoszone przez ich obrońców. Znamienny jest fakt, że ani w jednym przypadku środka odwoławczego na korzyść nieletniego nie wnosili rodzice lub opiekunowie nieletniego.

Jak wspomniano wyżej, interesowano się także kwestią skuteczności wniesionych środków odwoławczych. Wyniki badań w tym zakresie prezentuje tabela 16.

Na podstawie danych tabeli 16 można stwierdzić, że skuteczność wniesionych środków odwoławczych była znaczna, bowiem w 44 przypadkach zmieniono zaskarżone orzeczenie w sądzie odwoławczym, a w 1 przypadku uchylono zaskarżone orzeczenie i przekazano sprawę sądowi I instancji do ponownego rozpoznania. Natomiast sąd odwoławczy utrzymał w mocy zaskarżone orzeczenie jedynie w 8 przypadkach.

LES PARTICIPANTS DE LA PROCEDURE PENALE DES AFFAIRES DES MINEURS D'APRES LES ANALYSES DU DOSSIER

R é s u m é

En parlant des fonctions de la procédure pénale on souligne le fait qu'elle garantit les intérêts des participants du procès. La mise en relief de cette fonction est d'une valeur spéciale au moment où l'on essaye de définir la notion du "participant de la procédure pénale". On caractérise le plus souvent les participants du procès de façon suivante: "Les participants du procès sont des sujets qui y prennent part conformément à la loi".

Les problèmes concernant les participants de la procédure pénale sont très compliqués et embrassent de différentes questions. Il faut les considérer à part vu qu'ils sont les points de jonction de toutes les questions principales du procès pénal. La procédure pénale des affaires des mineurs constitue une situation particulière dans le cadre des participants du procès. En présentant cette question d'une façon générale on constate que le modèle de la procédure pénale concernant les mineurs diffère beaucoup de celle que l'on emploie habituellement dans les procès des adultes. Cette forme spécifique se caractérise par l'existence des

lois limitant les participants de la procédure pénale qui concerne uniquement ce genre de procès. Même l'ensemble formé par les hommes présents au procès des mineurs diffère de celui que l'on convoque pour des affaires des adultes. Cette situation explique la direction prise dans l'article. On a mis l'accent sur les questions comme la position des parents ou des tuteurs d'un mineur, la participation obligatoire d'un avocat dans la procédure, enfin la présence du curateur.

La présentation de l'analyse du problème en question a été possible grâce aux études du dossier juridique exécutées par l'Institut du Droit Pénal de l'Université Adam Mickiewicz à Poznań. On a examiné 1061 affaires contre les mineurs qui se sont déroulées en 1974 devant le tribunal des mineurs dans l'ancienne voïvodie de Poznań.

La IVème partie de l'article présente les résultats des recherches concernant les problèmes suivants: les mesures préventives prises envers un mineur, le contenu des explications fournies par le mineur, le sujet qui effectue l'enquête sociale, les participants de la procédure de la preuve. On y parle aussi de la participation dans la séance du tribunal ou dans le débat judiciaire, de la présence d'un fonctionnaire social dans la procédure. L'article se termine par la présentation du problème de la formation des moyens de recours par le sujet autorisé et par l'analyse de l'efficacité de ce moyen.